

Literārais

J. Vītols

Zane Prēdele

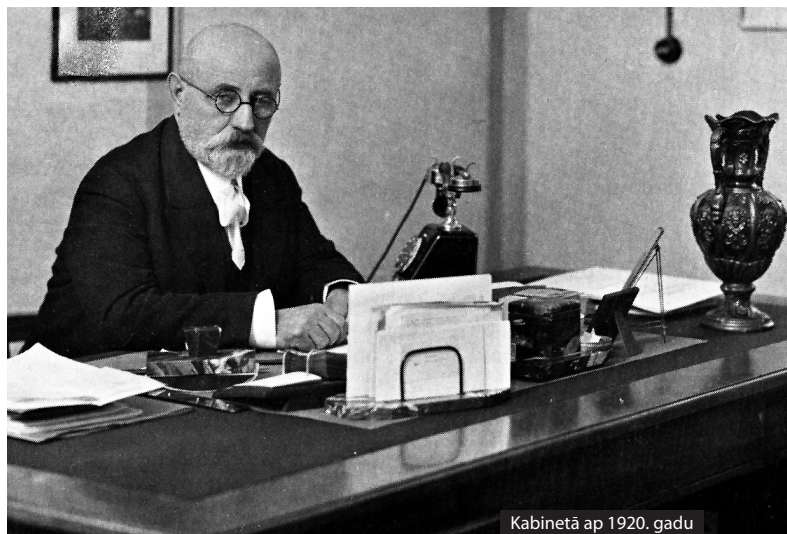
Par latviešu mūziķu pirmo profesoru Jāzepu Vītolu rakstīts tik daudz, bet vai neskaitāmo cieņas apliecinājumu vidū ir pagūts iepazīt viņa nopelnus un ieraudzīt cilvēka patieso seju? Interesanti, ka Jāzepa Vītola pēdējā mītnes vieta Lībeka (1947. gada nogalē) vēstures nostāstos palikusi kā neizteismīga vieta, kur dažiem “jaunajiem” tomēr izdevies trāpīgi tvērt Vītola cilvēcisko būtību un ar to saņemt vecmeistara svētību.

Viens no tiem izrādījies gleznotājs Juris Soikans, kurš, būdams kompānijas svešinieks, uzzīmējis veiksmīgu saržu un drīz jau paša modeļa aicināts gleznot vecā Vītola portretu. Otrs bijis Jēkabs Poruks, kurš profesoram Jāzepam Vītolam 84. dzimšanas dienā veltījis pazīstamo eseju “Vientulis burzmā”. 1948. gada 12. februārī Lībekā Jāzeps Vītols raksta Jēkabam Porukam: “Mīlo – taisijos Jums rakstīt tūdaļ, kad kritiķis Jānis Rudzītis man ienesa Sauksmes burtnīcu ar Jūsu eseju. Atļaujiet man runāt tā kā man bija ap sirdi to lasām. Jutos pavisam izsāltēts no “darbojošos personu” saraksta; visa mana persona tika abzorvēta no Jūsu mākslas darba, ko apbrīnoju tiešu kā tādu; un nevarēju atturēties neizsaucis: šeit piemērs Zentai Mauriņai, kā jāraksta esejas. Par šādas paralēles pievešanu izlūdzos piedošanu – jūtu, ka tai kaut kas “ne tā”. Jo – kas Mauriņai profesija, tas Jums ir mākslinieka dziņa. [...] Mans paldies Jums kā māksliniekam”¹.

Šī raksta centrā būs Jāzeps Vītols ar savām mākslinieka dziņām, mēs aplūkosim viņa literāro devumu, kas īpaši veidojies komponista dzīves nogalē 1940. gadu vēstures kolīzijās (galvenokārt trimdā) un plašākam lasītāju lokam niansēs, iespējams, nav sevišķi pazīstams.

Jāzeps Vītols latviešu mūzikas vēstures panorāmā ir jāizvērtē ne tikai kā viens no latviešu klasiskās mūzikas pamatlicējiem, bet arī kā pirmais atmiņu literārās atveides autors starp profesionālajiem mūziķiem. Savu individuālo rakstnieka stilu viņš stiprina vispirms publicistikā (vairāk par tūkstoš rakstu vienību – recenzijas, apceres Pēterburgas un Rīgas preses un grāmatu izdevumos), savu akadēmisko ievirzi autors pauž dažās metodiska satura nošu publikācijās un mūzikas vēstures un teorijas priekšmeta palīgizdevumos. Tomēr sevišķu uzmanību autora literārā skatījuma izpētē pelna Jāzepa Vītola memuāru žanra sacerējumi.

Pazīstamākais un kultūrvēsturiski unikālākais viņa literārais opuss “Manas dzīves atmiņas”² vienlaikus ir arī pirmais autobiogrāfijas piemērs latviešu mūzikas vēsturē (1936–1943/1944). Meklējot Jāzepa Vītola autobiogrāfijai prototipu vai vismaz iedvesmas paraugu, vispirms avotu ziņā vērts skats noteikti vēršams Pēterburgas virzienā. Nikolaja Rimskā-Korsakova (1844–1908) memuāri *Летопись моей музыкальной жизни* tiek saukts par zelta

Kabinētā ap 1920. gadu

fondu jeb klasikas mantojumu šajā žanrā. Rimskā-Korsakova memuāros Jāzeps Vītols ir minēts kā reāla persona, turklāt nebūt ne spožā mākslinieka oreolā. Vītols ar šo literāro opusu tomēr bija iepazīsies, to apliecina viņa vēstule Valentīnam Utkinam, rakstīta Gaujienā 1939. gada 31. maijā: “Mīļais Utkina kungs, Jūs droši vien esat nomodā par jaunām grāmatām; st. c. arī par Rimskā-Korsakova biogrāfijas turpinājumu. Esat tik labi – kad beidzamā burtnīca iznāks, tad paņemiet vienu eksemplāru arī uz manu rēķinu; un, ja tas notiktu vēl šovasar, tad piesūtiet man to šurpu uz Gaujienu. Pie pirmā gadījuma nolīdzināšu savu parādu”³. Neraugoties uz visu, nevar nepamanīt Jāzepa Vītola attieksmi pret piemiņas fenomenu, jo autors sava mūža nogalē bieži tiecas literāri iemūžināt atmiņas par pagātnes notikumiem – it kā caur savas personas un dzīves notikumu prizmu, taču ļoti zīmīgs uzsvars tiek dots Jāzepa Vītola laikabiedriem dzimtenē un ārzemēs. Šie komponista literārie stāsti, kas daļēji autobiogrāfiski, daļēji tēlojums, labi liecina par Jāzepa Vītola literārajām dotībām. Šo materiālu vidū minami žurnālā “Latvju Mēnešraksts” 1943. un 1946. gadā publicētie stāsti “Pieci novembra vakari. Maza atmiņu grāmatiņa”, “Zirņu ielā No 56” un “Zaļas guntiņas”.

Vēl 1942. gada rudenī vēstulē vācu tautības ērgelniecei un bijušajai Latvijas konservatorijas studentei Irēnei Narvaitei⁴ Jāzeps Vītols atklāj savu būtisko redzējumu memuāru (no latīņu valodas *memoira* – atmiņa) rakstīšanai, ko vēlāk ievadkomentāros līdzīgiem vārdiem pauduši autobiogrāfijas izdevumu redaktori: “Jau pirms laba laika es esmu sācis pierakstīt savas atmiņas. Šajā vasarā darbs iepriecinoši pavirzījies uz priekšu; es šeit ceru nonākt līdz mana Pēterburgas laika noslēgumam: pēc manām domām tālākais laiks ir mazāk būtisks, par to līdzilvēki varbūt zina pat vairāk nekā es pats. Ja arī kaut kas paliks nepabeigts, tad tas nebūs liels zaudējums. Tagad tikai neticiet, ka es – saindēts no Kārļa Jēkabsona neapdomīgajiem slavinājumiem – ar šo opusu vēlējos uzplaukt kā rakstnieks. Manas dzīves laikā nekas no tā nenonāks atklātībā; vai pēcnācēji vēlēsies lasīt manu savārstījumu, ir pilnīgi atkarīgs tikai no viņiem. Tomēr es zinu pastāstīt par laikiem un cilvēkiem, kas īpaši mūsu latviešu jaunākajai paaudzei citādi uz visiem laikiem paliktu nezināmi; kaut arī manos stāstos nebūtu

atklāta nekāda Amerika". Šeit jāatzīmē, ka Jāzepa Vītola "Manas dzīves atmiņas" pirmais izdevums top 1958. gadā un 1962. gadā kā Jēkaba Vitolīņa sastādītas un komentētas publikācijas almanaha "Latviešu mūzika" pirmajos divos laidienos ar daudziem nodaļu īsinājumiem.

Kāda bija Jāzepa Vītola attieksme pret saviem literārajiem sacerējumiem? Šo nodarbi viņš pakļāvis paškritikai, taču 1943. gada 18. augustā Gaujienā rakstītā vēstule Irēnei Narvaitei veido kopsavilkumu Jāzepa Vītola mūža nogalē nostiprinātam uzskatam par darbošanos šādā žanrā: "Mani tikai uzjautrināja, ka dažas manu atmiņu skices, ko ievietoja "Latvijas Mēnešraksts", guva tādu atsaucību, ka tika prasīts vēl. Ko īstenībā darīt neesmu noskaņots. Tomēr tas dod man jaunu pašāvērtību darbam ar maniem skicējumiem, pret kuriem gandrīz jau sāku atsalt – tie šovasar guļ neaiztikti. Galu galā varbūt tiem tomēr ir kāda jēga".

Šo jēgu spēj piešķirt tikai pats autors un rakstīto piezīmju vai skiciņu dziļākā nozīme ir – a t z ī š a n ā s. Tradicionāli atzišanās tiek saistīta ar kristietību un sākotnēji pastāv procedūra, ko sauc *publicatio sui, confessio*. Šādu atzišanos pieņemts īstenot reizi mūžā, nereti – pašā mūža nogalē, taču sastopami arī citi iespējamie varianti (piemēram, Augustīns savu autobiogrāfiju par neticības pilno jaunības periodu līdz kļūšanai par kristietu uzraksta četrdesmit gadu vecumā, resp., brieduma gados). Svētais Augustīns (354–430), ap 397. un 398. gadu uzrakstot savu slavenāko darbu "Atzišanās" (*Confessiones*), ir visu to vēsturē zināmo autoru priekšgājējs, kurš pirmo reizi prezentē literārā individuāla sevis radīšanu. Autora saruna par pagātnes notikumiem nozīmē paša radītāja veidotu individualitātes dekonstrukciju un vienlaikus paver iespēju sevis portretējuma brīvībai. Itāļu un salīdzinošās literatūras studiju profesors Džons Frečero (*John Freccero*) pauž uzskatu, ka teoloģiskā definējumā Augustīns ir paradigma visiem vēlākajiem individualitātes atklāsmes un pētniecības sasniegumiem.

Stāstā "Zelta zvaigzne. Atmiņas" Jāzeps Vītols vienīgo reizi savā vēlinajā literārajā daiļradē piemin vārdu "bikts". No rīcībā esošajiem Vītola literārajiem rakstiem šis tapis kā pēdējais. Pāršķirstot Oļģerta Grāvīša sastādīto 1988. gada izdevumu "Manas dzīves atmiņas", nodaļā "Trešie Dziesmusvētki" šis atmiņu fragments ir kombinēts pārējā materiāla ietvaros pāris lappusēs, bet stāstā veidotajam Pēterpils laikabiedru portretējumam ir sacerēts savdabīgs ievads un noslēgums ar atsauci uz 1888. gadu, kas Vītola dzīves hronoloģijā iezīmējas ar debiju komponista amplituā Trešajos Dziesmusvētkos – atskaņotas kora dziesmas "Bērzs tīrelī" un Pirmās simfonijas trīs daļas.

Raksturojumā plašākās rindkopas Vītola tekstā veltītas Nikolajam Alunānam (1859–1919), kuru autors vienīgo šajā kompānijā sauc par draugu. Atmiņās tiek atsvaidzināti dažādie kopā veiktie varoņdarbi, kas sasaucas ar aprakstiem autobiogrāfijas materiālā, un akcentēts abu raksturu atšķirīgums, taču atmiņu stāstā "Zelta zvaigzne" ir izstāstīti patiesi iemesli memuāros noklusētajai plaisai starp abu draugu uzskatiem, ko "Manas dzīves atmiņas" nodaļas "Intermedija" noslēgumā Vītols bija solījis vēlāk varbūt atklāt, bet to neizdara. Līdz ar to var atspēkot 1988. gada izdevuma sastādītāja profesora Oļģerta Grāvīša 19. komentāru: "Pagaidām nav arī nekādu materiālu, kas precizētu, kāpēc kopš 25 gadiem (t. i., ap 1911. gadu) šajās attiecībās iezīmējās galīgs lūzums, kas divus ievērojamus latv. mūzikas darbiniekus pilnīgi šķīra". Šī neparastā un "vitoliski" lakoniskā epizode izstāstīta drauga piemiņas labā, vienlaikus atklājot abu mūziķu diametrāli pretējās dabas un norāda arī uz Vītola dziļām sērām, tik negaidīti zaudējot savu draugu 1919. gadā.

Stāsts "Zelta zvaigzne" ir avots, kurā autors savu stāstījumu, iespējams, vienīgo reizi piemin kā bikti atstāstot gadījumu ar Jelgavas ērģelnieku, komponistu, diriģentu un redaktoru Ati Kauliņu (1867–1944)⁵. Koleģiālais lūgums (1947. gada ziemā rakstot šo uzrunu, Vītols acimredzot nav zinājis par kolēģa nāvi 1944. gadā) pēc samierināšanās ar senajiem notikumiem šķiet divains solis,

ņemot vērā tālāk doto neglaimojošo personas raksturojumu. Iespējams, Atis Kauliņš jau kopš Pēterpils laikiem veidojies kā līdzīga autoritatīva tipa personība ar ambīcijām, un abi kolēģi nav varējuši viens otru atzīt. Šī raksturojuma epizode autobiogrāfijas "Manas dzīves atmiņas" materiālā izpaliek un dod nelielu liecību par Jāzepa Vītola vecumdienās rakstiski meklēto grēksūdzi.

Savās vēstulēs un literārajos darbos Jāzeps Vītols kā autors netiecas pēc dziļi filosofisku jautājumu izziņāšanas vai to diskutēšanas. Īpaši trimdas gadu literārajos sacerējumos viņš atklāj sevi kā spilgtu detaļu, nereti arī dabas raksturotāju un dzīves pārmaiņu novērotāju. Atmiņas kļūst par Jāzepa Vītola dzīves lielāko vērtību un varbūt arī tādēļ smeldzīga noskaņa jaušama stāstā "Zelta zvaigzne", jo vairs nekad šie kopības svētki nebūs iespējami vietā, kur viņš justos kā mājās.

Tomēr stāsta "Zelta zvaigzne" saturs atsedz vēl kādu niansi – jau Pēterpils periodā kļuvis redzams fakts, ka ap Jāzepa Vītola personu (tobrīd – filistru jeb studijas beigušu korporācijas biedru) jau pulcējas latviešu studentu un laikabiedru akadēmiskā sabiedrība. Lai arī aprakstītais Ziemassvētku pasākums bijis domāts vairāk kā labdarības brīdis draugiem un kolēģiem, tomēr simboliska inteliģences "zelta zvaigzne" jau top uzstādīta, lai šeit ap to pulcētos savi piekritēji. ☺

¹ Šīs vēstules kopija glabājas Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas Jāzepa Vītola Piemiņas istabas arhīvā.

² Šādu epitetu konkrētā darba vērtējumā sniedzis profesors Oļģerts Grāvītis – Jāzepa Vītola memuāru sastādītājs un komentētājs; skat. 1988. gada izdevumu (Rīga: Liesma) 7. lpp.

³ Vītola sarakste ar savu Latvijas Konservatorijas kompozīcijas klases 1939. gada absolventu Valentīnu Utkinu (1939–1943) ir dāvinājums no prof. V. Utkina ģimenes locekļiem – meitas pianistes Irēnas Vidmontes un mazmeitas klarnetistes Marinas Vidmontes. Šo vēstulu kopijas kopš 2004. gada decembra glabājas Jāzepa Vītola Piemiņas istabā.

⁴ 2010. gada 8. septembrī vācu tautības ērģelnieces Irēnes Narvaites (1914–2009) piemiņas pasākumā Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas vadība Ērģelzālē saņēma viņas sarūpēto dāvinājumu – bēgļu gaitās uzglabātās Jāzepa Vītola viņai rakstītās vēstules un naudas ziedojumu jaunu ērģeļu būvei Latvijas Mūzikas akadēmijā. Vēstulu krājuma publikācija tiek plānota tuvākajā nākotnē ar Dr. art. Armanda Šuriņa komentāriem.

⁵ Vācu valodā no lietvārda *der Knochen* "kauls" mēģināts atdarināt uzvārda formu Kauliņš (kā *Knochelein*), taču vācu valodā līdzīgi kā latviešu valodā no vārda "kauls" var veidot atvasinājumu kaulainais, kaulainā, un vācu valodā *der Knochenmann* nozīmē – nāve (personificēta)